

MATNSHUNOSLIK FAN SIFATIDA**Musurmonova Barchinoy Hasan qizi**<https://doi.org/10.5281/zenodo.15846341>

Annotatsiya: Ushbu maqolada matnshunoslik haqida ma'lumot, matn bilan ishlash uslubiyati, bibliografiya sohasi, O'zbekiston hududida matnshunoslik sohasining rivojlanishi to'g'risida ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: verbal, hujjat, tamoyil, matn tanqidi, klassik asarlar, til tarixi

Hozirgi vaqtda matnshunoslik deganda "yozma va yozma bo'lmagan qo'lyozmalarda matnlarning shakllanishi va faoliyatini o'rganuvchi tarixiy-filologik fan" tushuniladi. Matnshunoslikning markaziy o'rganish obyekti verbal, ya'ni tabiiy til belgilari yordamida ifodalangan matn hisoblanadi, ammo noverbal manbalar (xususan, musiqiy asarlar) ham mavjud. Bir qator ishlarda matnshunoslik tadqiqotining maqsadi "tarixiy hujjatlarning aniq matnini aniqlash" va "adabiy asarlar" deb nomlanadi.[1] Biroq, amaliyot shuni ko'rsatdiki, matnning sifat mezonlari sezilarli darajada subyektiv bo'lib, til tarixi, adabiy tamoyillar va o'rganilayotgan davrning voqealar rivoji haqidagi tasavvurlar rivojlanishi bilan tubdan o'zgarishi mumkin. Shu sababli matnshunoslikning tahririy vazifalari ikkinchi darajaga tushib qoladi, matnlarni qayta tiklash esa, garchi davom etayotgan bo'lsa-da, asosan olimlarning tuzilmalariga illyustratsiyalar sifatida xizmat qiladi. Matnshunoslikning asosiy uslubiyoti matn versiyalarini o'zaro taqqoslashdan iborat bo'lib, buning natijasida turlicha talqin qilinadigan farqlar yuzaga keladi. O'rta asr yozma manbalari matnshunosligining istiqbolli yo'nalishi lingvotekstologiya bo'lib, uning doirasida matnning turli davr qatlamlari til belgilari asosida ajratiladi..." [2]. Bunday ta'rif filologlarning matnlar bilan ishlash nazariyasi va amaliyotining uzoq davom etgan rivojlanishini, xususan, o'tgan asrning 20-yillari oxirigacha matn tanqidi deb atalgan yo'nalishni yakunlaydi. U qadimgi filologlar to'plagan tajriba asosida shakllangan bo'lib, ular o'zlarini grammatikachilar, klassik asarlar matnlarini tuzatish bo'yicha ishlarini esa tanqid (yunoncha κρίνω - "tanlash; izohlash, tushuntirish") deb atashgan va ayniqsa Injil tanqidi bilan shug'ullangan o'rta asr ilohiyotchilari (Qadimgi va Yangi Ahd matnlarining haqiqiylikini, ularning paydo bo'lish sabablarini aniqlash, o'qish qoidalarini belgilash va matnlarining mazmunini tushuntirish) tomonidan amalga oshirilgan.[3]

XVIII asr oxiri va XIX asrning birinchi yarmida klassik matnlarni nashr etishda tanqidiy usullardan foydalanish uchta nemis filologlari Fridrix Volf, Immanuel Bekker va Karl Laxman tomonidan tartibga solingan. Ular matnni tanqidiy o'rganishning asosiy qoidalari va tamoyillarini (klassik usul deb

atalgan) shakllantirdilar. Ular bilan bir vaqtda Avgust-L.Ch.Shletser qadimgi rus yilnomalarini o'rganish uchun matn tanqidini qo'llab, rus ilmiy tarixiy tanqidining asoslarini yaratdi. Bir necha yil o'tgach, Leopold fon Ranke tarixiy tadqiqotlarda I.Bekkerning tanqidiy metodiga yaqin filologik metodni qo'llagan.[5] 1804-1805 yillarda filologik tanqidning tarixiy jihatini ishlab chiqishga kirishgan F. Shleyermaxer matnni nazariy tushunish (germenevtika) ilmini uning o'z tanqididan (ilgari matn tanqidining, xususan, F. Shleyermaxer shug'ullangan muqaddas yozuv tanqidining tarkibiy qismi sifatida qaralgan) ajratishni taklif qildi. Bu matnlar bilan ishlashning mustaqil yo'nalishi sifatida matnshunoslikning boshlanishi hisoblanadi.

Agar dastlabki o'n yilliklarda matn tanqidi asosan bibliologiya doirasida rivojlangan bo'lsa, XIX asr oxiriga kelib uning natijalari va usuli dunyoviy matnlarni o'rganishda ham keng qo'llanila boshlandi. Garchi XIX asrda matnni tanqid qilish usullari va uslublari yangi davr adabiyotiga ham keng tarqalgan bo'lib, uning keyingi rivojlanishi asosan klassik filologlar va mediashunoslarning asarlari bilan belgilanadi. G'arbiy Yevropada bu, birinchi navbatda, so'nggi o'rta asrlar nemis eposini tahlil qilishga bag'ishlangan tadqiqotlar, Rossiyada esa "Igor jangnomasi"ni o'rganishga bag'ishlangan ishlardir.[6] "Igor polki haqida so'z" singari, "Kudrona" (XIII asrning birinchi yarmidagi epik poema) ham XVI asr boshlaridagi yagona ro'yxatda saqlanib qolgan. 1820-yilda birinchi nashrida noshirlar uning matniga tuzatishlar va konyekturalar kiritdilar. [7] Keyinchalik "Qudrun" matni bir necha bor bandlarga bo'linish, ularning tartibini o'zgartirish va ba'zilarini qisqartirish, shakllarni tuzatish va hokazolar orqali "tuzatildi," bu esa ushbu asar matnini aniqlashda qo'shimcha qiyinchiliklar tug'dirdi.

Rossiyada tarixiy manbalarni o'rganishning tanqidiy usulini rivojlantirishda skeptik maktab vakillarining tadqiqotlari muhim rol o'ynadi. Uning skeptitsizmi, yo'nalish yaratuvchisi M.T.Kachenovskiyning so'zlariga ko'ra, "yuzaki va yengil emas, balki matnlarni taqqoslashga asoslangan" .[8] Shu bilan birga, rus tarixchilari va filologlari yilnoma matnlarini tanqidiy o'rganish bo'yicha bir necha bor tashabbus ko'rsatdilar.

O'zbekistonda matnshunoslik o'z tarixiga ega. 1400-yil davomida O'zbekiston olimlarining arab, fors va o'zbek tilida yaratgan ko'plab yirik durdona asarlari o'z davrida, undan keyingi davrlarda o'rganilib, xattotlar tomonidan ko'chirilib, xato, nuqsonlari boshqa nusxalar orqali to'g'rilanib, hozirgi kunimizga qadar yetkazib kelingan. Bu ishga rus olimlari V. V. Bartold, I. Yu. Krachkovskiy, A. K. Borovkov, A. N. Kononov va boshqa ham munosib hissa qo'shishdi. Respublikamizda matnshunoslik bo'yicha ishlar O'zbekiston Fanlar

akademiyasi Til va adabiyot, Sharqshunoslik institutlarida olib borilmoqda. Alisher Navoiy asarlarining ilmiy-tanqidiy matnlarini tayyorlash va nashr ettirishni S. Ayniy („Xamsa“ning qisqartirilgan nashri), O. Sharafiddinov, I. Sultonov („Mezon ul-avzon“), A. N. Kononov („Mahbub ul-qulub“) va boshqa amalga oshirdilar. Matnshunos olim P. Shamsiyev Navoiy „Xamsa“sining to‘la va yaxlit bir kitob holida nashrga tayyorlash borasida murakkab matnchilik tadqiqiy ishlar olib bordi. Natijada „Xamsa“ga kirgan besh doston: „Hayrat ul-abror“, „Farhod va Shirin“, „Layli va Majnun“, „Sab‘ai sayyor“, „Saddi Iskandariy“larning barcha nashrlarini Sultonali Mashhadiy, Abdujamil Kotib va boshqa kotiblar tomonidan ko‘chirilgan nusxalari bilan qiyoslab, „Xamsa“ning asl matniga yaqin keladigan ilmiy-tanqidiy matnini tayyorladi va 1960-yil nashr ettirdi. Hamid Sulaymonov Navoiyning „Xazoyin ul-maoniy“ asari tanqidiy matnini tayyorlab nashr ettirdi (1958—61). S. G‘aniyeva „Majolis un-nafois“ asari tanqidiy matnini tayyorladi. O‘zbek olimlardan S. Mirzayev, G‘. Karimov, S. Mutallibov, S. Dolimov, R. Majidiylarning matnchilikdagi xizmatlari natijasida bir qator o‘zbek mumtoz shoirlarining asarlari nashr etildi. Yozuvchi va shoirlardan Abdulla Qodiriy, Cho‘lpon, Hamza, Oybek, Hamid Olimjon, G‘afur G‘ulom, Usmon Nosir asarlari matnini nashr etishda ham M. ishlari amalga oshirildi. O‘zbek xalq og‘zaki ijodi asarlari matnini tayyorlash, nashr etish sohasida B. Karimov, H. Zarifov, Z. Karimova, M. Afzalov, T. Mirzayev, M. Murodov va boshqa xizmatini ta’kidlash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Советская историческая энциклопедия. Т. 14. М., 1973. Стб. 177 [ссылка Д.А. Добровол-ского].
2. Добровольский Д.А. Текстология // Теория и методология исторической науки: терминологический словарь- / отв. ред. А.О. Чубар-ян. М., 2014. С. 478–479.
3. Подробнее об истории библейской критики до начала XX в. см.: Мецгер Б.М. Текстология Нового Завета: Рукописная традиция, возникновение искажений и реконструкция оригинала. М., 1996. С. 92–153; Тов Э. Текстология Ветхого Завета. М., 2001. С. 14–15, 147–155; и др.
4. Шлёцер А.-Л. Нестор: Русские летописи на Древле-Славянском языке, сличенные, переведенные и объясненные А.-Л. Шлёцером. Ч. 1К3. СПб., 1809K1819 [нем. изд. вБшло в Геттингене в 1802K1805 гг.].
5. Описание этого метода см. в кн.: Ranke L., von. Zur Kritik neureer Gesshichtschreiber .Berlin 1824.

6.Подробнее см.: Френкель Р.В. Эпическая поэма «Кудруна», ее истоки и место в средневековой немецкой литературе // Кудруна / подг. текста Р.В. Френкел- М., 1984. С. 292К368..

7 От лат. *conjectura* догадка, предположение.

8.Каченовский М.Т. О римской истории Нибура // Вестник ЕвропБ. 1830. № 17К20. С. 75

